

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха

Кафедра журналістики, реклами та зв'язків з громадськістю

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**РЕДАКТОРСЬКА Й ПУБЛІЦИСТИЧНА СПАДЩИНА ВАСИЛЯ
СТУСА**

Студентки IV курсу, групи 4ЖЗ
Освітньої програми *Журналістика*
Галузі знань *06 Журналістика*
Спеціальності *061 Журналістика*
Ступеня вищої освіти *бакалавра*
Кононюк Вікторії Олександрівни

Науковий керівник: Гандзюк В.О., доцент,
кандидат наук із соціальних комунікацій

Розширена шкала _____
Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова Екзаменаційної комісії	_____	_____
	(підпис)	(ініціали, прізвище)

Члени Екзаменаційної комісії	_____	_____
	(підпис)	(ініціали, прізвище)

_____	_____
(підпис)	(ініціали, прізвище)

_____	_____
(підпис)	(ініціали, прізвище)

Вінниця – 2024

АНОТАЦІЯ

Вікторія Кононюк. Редакторська й публіцистична спадщина Василя Стуса. Спеціальність 061 Журналістика. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2024.

Публіцистика – це сукупність творів на актуальну суспільну проблематику, які мають на меті формування та вплив на громадську думку. Василь Стус, талановитий поет, перекладач, публіцист, літературний критик, на початку творчої діяльності пробував свої сили у ролі редактора.

У кваліфікаційній роботі розглянуто особливості редакторської діяльності Василя Стуса, із прозового спадку автора виокремлено і проаналізовано твори, які мають ознаки публіцистики, визначено жанрову своєрідність публіцистичної спадщини, виокремлено основні тематичні напрямки, які становили коло інтересів публіциста і реалізовувалися в його працях, досліджено загальні особливості авторського стилю В. Стуса.

Перенесення літературних засобів у сферу публіцистики є проявом художньої майстерності Стуса, розширює широту авторських суджень і додає його публіцистичним виступам яскравості, образності, переконливості.

Ключові слова: Василь Стус, публіцистика, редакторська діяльність, преса, жанри, тематика, авторський стиль, Україна

ANNOTATION

Victoria Kononyuk. Editorial and journalistic legacy of Vasyl Stus. Specialty 061 Journalism. Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi. Vinnytsia, 2024.

Journalism is a collection of works on current social issues that aim to shape and influence public opinion. Vasyl Stus, a talented poet, translator, publicist, literary critic, tried his hand at the role of editor at the beginning of his creative activity.

In the qualifying work, the peculiarities of the editorial activity of Vasyl Stus were considered, from the prose heritage of the author, the works that have features

of journalism were singled out and analyzed, the genre specificity of the journalistic heritage was determined, the main thematic areas that were the interests of the journalist and were realized in his works were identified, the general features of the author's work were investigated style of V. Stus.

The transfer of literary means to the field of journalism is a manifestation of Stus's artistic skill, expands the breadth of the author's judgments and adds brightness, imagery, and persuasiveness to his journalistic performances.

Keywords: Vasyl Stus, journalism, editorial activity, press, genres, subject matter, author's style, Ukraine

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. Історіографія досліджень публіцистики, її ознаки та сутність публіцистичної творчості.....	8
1.1. Характерні риси та функції публіцистики.....	8
1.2. Літературні особливості публіцистичної творчості.....	13
1.3. Наукова сутність публіцистики.....	15
1.4. Публіцистика як журналістське явище.....	16
РОЗДІЛ 2. Редакторська й публіцистична діяльність Василя Стуса.....	20
2.1. Редакторська діяльність Василя Стуса.....	20
2.2. Тематичні напрями публіцистичної творчості.....	23
2.3. «Феномен доби» Василя Стуса як важливе публіцистичне дослідження творчості «справжнього» Павла Тичини.....	42
2.4. Поезія публіцистичного слова Василя Стуса: спроба стилістичного аналізу (на прикладі статті «Зникоме розцвітання»).....	46
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	54

ВСТУП

Актуальність дослідження. Василь Стус – літературна персоналія, лише два десятиліття тому реабілітована історією. Дослідники відзначають високий рівень ліричної майстерності поета та яскраву образність його поетичних творів. Але при цьому впадає в очі, що образ В. Стуса дедалі більше пов'язують з його поетичним світом. Мимоволі на задньому плані опинилася його громадянська позиція, участь у правозахисному русі. Однак літературна творчість і суспільно-політична діяльність переплетені між собою й становлять органічну єдність.

Незважаючи на підвищений останнім часом інтерес науковців до літературних надбань Василя Стуса, деякі грані його таланту залишаються майже не дослідженими. Зокрема, до зовсім не висвітлених у науковому дискурсі належать публіцистичні напрацювання митця. Також малодослідженим залишається короткий етап життя, коли поет працював літературним редактором газети «Соціалістичний Донбас».

Публіцистика Василя Стуса несправедливо позбавлена уваги науковців, адже вона репрезентує важливі, рідкісні на той час, неупереджені факти «підрадянського» життя та їх цікаву інтерпретацію від незалежно мислячої особистості. Тому образ поета, який створював ще й актуальну і гостру публіцистику, залишається неповним і недовершеним.

Актуальність цього дослідження полягає у необхідності створення цілісного портрета Василя Стуса як літературного та суспільно-громадського діяча, якому, до речі, у 2005 році посмертно присвоєно звання Героя України, а також у необхідності наукового осмислення публіцистичної спадщини митця.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні обов'язків Василя Стуса на посаді редактора та визначенні характерних рис його публіцистичних творів.

Для реалізації мети визначено основні **завдання** кваліфікаційної роботи:

– вивчити особливості редакторської діяльності Василя Стуса;

- із масиву прозового спадку В. Стуса виокремити твори, які можна віднести до публіцистичних, відповідно до ознак публіцистики;
- визначити жанрову своєрідність публіцистичної спадщини;
- виокремити тематичні напрямки, які становили коло інтересів публіциста і реалізовувалися в його працях;
- дослідити загальні особливості авторського стилю В. Стуса.

Об'єкт дослідження: редакторська діяльність та публіцистика Василя Стуса.

Предмет дослідження: особливості роботи В. Стуса на посаді літературного редактора газети «Соціалістичний Донбас»; жанрова та стильова своєрідність публіцистичної спадщини Василя Стуса, особливості висвітлення тематики, порушеної у виступах публіциста.

Методи дослідження. Під час написання кваліфікаційної роботи застосовувалися такі прийоми та методи наукового дослідження: описовий, історичний, дедукція, індукція, частково біографічний метод, компаративний аналіз, Використано також прийоми систематизації, групування, інтерпретації.

Джерела дослідження. Серед досліджень, присвячених теорії публіцистики в Україні інтерес становлять праці науковців: О. Глушка, В. Здоровеги, В. Качкана, Ю. Лабезника, Й. Лося, Д. Прилюка. Публіцистичний доробок Василя Стуса у своїх наукових розвідках розглянули С. Гришина, І. Михайлин, Б. Підгірний, А. Парфіненко, С. Поворознюк та ін.

Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає у спробі систематизації публіцистичного спадку В. Стуса з метою створення загальної класифікації тематики його виступів. Робота містить результати дослідження жанрово-стилістичних ознак публіцистики В. Стуса.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження можуть стати основою для подальшого аналізу тенденцій розвитку української публіцистики, а також інформаційною базою для вивчення життя і

творчості В. Стуса. У практичні площині матеріали кваліфікаційної роботи можна використовувати для написання науково-публіцистичних, журналістських статей, для підготовки магістерської роботи, а також ознайомлення широкої громадськості із публіцистичною творчістю В. Стуса.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи. Основні результати дослідження представлено у доповіді «Любов до України у публіцистиці Василя Стуса», яку виголошено на Другій Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених «Сучасний масмедійний простір: реалії та перспективи розвитку» (10 квітня 2024 року).

Структура кваліфікаційної роботи. Дослідження складається зі вступу, двох розділів, що містять: I розділ – 4 підрозділи, II розділ – 4 підрозділи; висновків, списку використаних джерел (20 позицій). Загальний обсяг дипломної роботи – 55 сторінок. Список використаних джерел подано на 2 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ПУБЛІСТИКИ, ЇЇ ОЗНАКИ ТА СУТНІСТЬ ПУБЛІСТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ

1.1. Характерні риси та функції публіцистики

Публіцистика є одним із потоків журналістської інформації, який функціонував і функціонує і поза ЗМІ. Це важливе духовне явище, яке впливає на формування суспільства, та і само зазнає постійних змін, трансформується, набуваючи нових властивостей за вимогами часу.

Тому дослідження функціонування публіцистики є винятково важливим для формування цілісної системи журналістикознавства. Теорію публіцистики в Україні досліджували О. Глушко, В. Здоровега, В. Качкан, Ю. Лабезник, Й. Лось, Д. Прилюк. Під час написання роботи було використано публікації спеціалізованих періодичних видань на тему визначення публіцистичних жанрів та особливостей функціонування публіцистичної творчості загалом.

Теоретичною базою для написання роботи були монографії та підручники з теорії публіцистики переважно українських журналістикознавців.

Одним із перших і головних вітчизняних теоретиків публіцистики, чиї праці досі є актуальними, був Володимир Здоровега. Серед найвідоміших його праць слід відзначити «Мистецтво публіциста: літературно-критичний нарис», «У майстерні публіциста. Проблеми теорії, психології, публіцистичної майстерності», «Пошуки істини. Утвердження переконань. Деякі гносеологічні й психологічні проблеми публіцистики», «Теорія й методика журналістської творчості».

Володимир Здоровега у своїх наукових працях порушував проблеми змісту і форми публіцистичних творів, природи та функцій публіцистичної творчості, образності, аргументації у публіцистиці, розглядав її в контексті науки, художньої літератури, засобів масової комунікації.

Монографія Здоровеги «Мистецтво публіциста» вийшла у світ 1966 року, завдяки їй учений увійшов в історію українського журналістикознавства як перший український дослідник теорії публіцистики. Перші ж наукові розвідки на цю тему почали виходити у середині 50-х років, у той час, як російські вчені оприлюднили власні дослідження наприкінці 60-х - початку 70-х років.

У цій праці Володимир Здоровега доводить, що теорія публіцистики є частиною теорії журналістики, а отже й частиною теорії літератури, що загалом відносить її до мистецтва.

У своїй концепції теорії публіцистики дослідник виділив усі засоби, з допомогою яких створюється публіцистичний твір, а також емоційний психологічний вплив на читача. Володимир Здоровега дослідив і теоретизував процеси пізнання дійсності за допомогою публіцистичного слова, вивів закономірності про принципи і методику публіцистичних творів. Його теорія залишається актуальною й сьогодні, оскільки порушує методологічні, так і глибоко психологічні проблеми публіцистики [5, с. 292].

В. Здоровега вважав, що слово «публіцистика» (від нім. Publizistik, від лат. publicus - суспільний, народний) до нас прийшло з німецької. Одним із перших в українській мові його почав вживати І. Франко. В англо-саксонських мовах цей термін майже вийшов з ужитку, хоч він і зафіксований у словниках та наукових словниках. (У побутово-практичному житті англійці та американці публіцистом називають агента торгової реклами. Потік журналістської інформації, який ми називаємо публіцистикою, там іменують словом «журналізм»).

Спочатку публіцистом називали того, хто займався цивільним правом, а згодом усіх, хто виступав з правових і загалом суспільних питань. У більшості словників, енциклопедій слово «публіцистика» пов'язується із виступами на актуальні суспільно-політичні теми, із роботою у медіа.

В. Здоровега зазначав, що доцільно було б розрізняти широке й вузьке розуміння публіцистики. У широкому ж розумінні, публіцистика – «своєрідна ділянка духовної культури, вид творчої діяльності, вираженої в живому і писаному слові, звуці, зображенні. Вона споріднена, нерозривно пов'язана з наукою, мистецтвом, філософією, релігією, але не є, як каже Микола Шлемкевич, жодною з них» [7, с. 219].

Ще один знаний дослідник журналістики Ігор Михайлин у «Сучасному словнику літератури й журналістики» переконує, що публіцистика – вершина журналістики, саме та її частина, що не просто інформує й не лише впливає, а й формує громадську думку.

«Вікіпедія» акцентує на індивідуалістській природі публіцистики, що, до речі, є дуже доцільним: «Публіцистика – індивідуальна оцінка актуальних подій і тем, що виражається посередництвом літератури, мистецтва, історії, медіа, театру, не завжди прагне до трансляції на масову аудиторію, але прагне до широкого поширення в чітко визначеній соціальній групі.

Безсумнівно, однак, що публіцистика в сучасній її формі є створення нової історії, весь потік якої – починаючи з провісників реформації – ознаменовано потужним розвитком публіцистики, якій належало чільне участь у порушенні та організації найважливіших суспільних рухів (...) Роль публіцистики в сучасному житті величезна» [16].

Одним із найновіших є дослідження публіцистики київського науковця Олександра Глушка, зокрема, його монографія «Художня публіцистика: європейські традиції і сучасність». Особливу увагу дослідник приділяє жанровій природі художньої публіцистики, пропонує авторські визначення окремих видів – проблемного, портретного, подорожнього нарисів, есе.

Художня публіцистика у кращих своїх зразках, зазначає автор, «ставала і навчителем, і проповідником, і поводителем, і радником, і захисником переслідуваних за правду, і навіть своєрідним душпастирем людей, які

прагнули зцілення в нерідко жорстокому, розвихреному політичними, соціальними, національно-етнічними бурями в світі» [3]. Особливу увагу дослідник акцентує на естетичній функції публіцистики, яка реалізується естетикою слова, деталі, метафори, образу, сюжетного ходу, композиції, людських взаємин, характеру персонажів тощо.

Перед тим, як перейти до характеристики публіцистичного доробку Василя Стуса, варто виділити характерні ознаки публіцистики та її соціальні функції.

Публіцистика – це сукупність творів, у яких оперативно досліджуються і узагальнюються актуальні факти і явища з метою впливу на громадську думку, суспільну свідомість і надання певної соціально-практичної допомоги тим, до кого звертається автор. При цьому публіцист вдається до своєрідного поєднання логічно-абстрактного і конкретно-образного мислення, впливаючи на розум і почуття людини й формуючи її ідейні переконання [9, с. 56].

Вітчизняні науковці виділяють такі соціальні функції публіцистики:

1) головна – формування громадської думки. Ця функція повинна здійснюватись виключно з допомогою правдивої, точної і повної інформації.

Громадська думка – «це стан масової свідомості, що містить у собі ставлення (приховане чи відкрите) людей до фактів, явищ, подій, процесів, героїв та персонажів даного часу, тобто до всього того, що становить поточну історію...Це система зрозумілих і оцінених конкретних ситуацій поточного життя суспільства, виникаючих у зв'язку із ними про те, що, в ім'я чого і як мусить бути закріплене або змінене в поточному житті» [2, с. 182].

2) соціальної критики – функція «сторожового собаки» [2, с. 347]. Боротьба із суспільними вадами, відкриття нових шляхів удосконалення суспільства.

3) ідеологічно-пропагандистська – пропаганда певних ідей та цінностей; формування ідеології суспільства (орієнтація кожного члена суспільства у певному напрямі).

4) інформаційна – ознайомлення суспільства з маловідомою інформацією, розтлумачення суспільних явищ, процесів.

5) світоглядна – формування світогляду або окремих його аспектів кожного свого реципієнта.

6) аксіологічна – формування ціннісних орієнтацій своєї аудиторії.

7) естетична – прагнення викликати вище соціальне почуття людини – естетичну насолоду.

Об'єкт публіцистики: реальна суспільна дійсність у всій її складності й взаємозв'язках (беручи до уваги різні сфери життя: політику, економіку, суспільство, науку, право, культуру, мистецтво, ідеологію, побут тощо).

Предмет публіцистики: соціальні стосунки між людьми, соціально-політичний, людинознавчий аспект виробничих, економічних, морально-етичних, мистецьких і всіляких інших явищ [8, с. 221].

Характерні ознаки публіцистики:

Здатність не лише впливати на громадську думку й суспільну свідомість, а й значною мірою формувати їх. Намагання автора «власною творчістю виробляти у читача правильне розуміння суспільних явищ, процесів» [11].

Актуальність, злободенність – зміст, який може цікавити і швидко зацікавить найширше коло читачів [1, с. 49]. Найчастіше виступи пов'язані з суспільно-політичною тематикою.

Соціальна зумовленість – виступ є виявом громадської активності автора, який бажає викликати активність суспільства.

Науковість – поважний і глибокий аналіз соціальних проблем, міцна й надійна, – а головне, достовірна – аргументаційна база. Вихід авторських суджень далеко за межі факту [10, с. 21].

Популярність форми, загальнодоступність, яскравість вираження, найширша зрозумілість публіцистичного виступу [1, с. 49].

Мова публіцистичного виступу емоційна, пристрасна, оцінна, досить часто має сатиричне забарвлення фактів або явищ життя, вона відображає глибокий зв'язок із життям, сучасною дійсністю [15, 48].

Проблема визначення природи публіцистики є однією з найбільш актуальних питань теорії публіцистичної творчості.

Публіцистику формують кілька галузей творчості: література, наука, журналістика. Однак дуже важко визначити, який із цих трьох своєрідних «китів» переважає у її природній структурі. Та це й не доцільно, адже усі складові є однаково вагомими і невід'ємними частинами публіцистики.

1.2. Літературні особливості публіцистичної творчості

Ознайомимося детальніше з літературною складовою публіцистичної творчості. У цього виду діяльності публіцистика запозичила, перш за все, форму. Так, для публіцистики є важливим не лише виклад проблеми, її обґрунтування, а й емоційність, експресивність стверджуваної думки. Мета публіцистики – викликати соціальну реакцію, А коли суспільство перейметься проблемою емоційно, то ефект буде більшим, а реакція відбудеться швидше.

«З біологічної точки зору емоції є дуже важливим способом пристосування організму до середовища, з соціальної – значущість емоцій у вищому (соціальному) рівні полягає насамперед у їхній великій соціальній ролі.

Емоції, а точніше вищі соціальні почуття можуть стати великою суспільно-перетворюючою силою... Наші почуття є реакцією на зовнішній світ, вони супроводжують наші вчинки, думки... вони виникають у процесі буття людини, в процесі її суспільної діяльності, залежать від здійснення чи нездійснення наших інтересів, потреб, бажань» [7, с. 17]. Тож який ще вид діяльності, як не література і мистецтво взагалі, покликаний викликати емоції у своєї аудиторії і сам будуватися на емоційному викладі інформації?

Варто також сказати, що публіцистика послуговується двома формами мислення: логіко-абстрактною й конкретно-образною. Як відомо, літератори застосовують переважно конкретно-образну форму мислення. Особливість публіцистики полягає у тому, що основою образів тут є реальні особи й факти дійсності, тобто публіцисти відштовхуються не від уяви, а від навколишньої дійсності. Вони аналізують, класифікують, систематизують і т.д. ці факти й перетворюють їх в образи, що доводять їх тезу. Звісно, немала роль при цьому виділяється домислу.

Результати дослідження публіциста виливаються в публіцистичний твір, який, між іншим, має усі ознаки літературно-мистецького твору. Тут і особливий неповторний підхід автора до проблеми, й індивідуальний авторський стиль, і образність, як досягається за рахунок авторського домислу, й художні композиційні особливості, і використання тропів та засобів поетичного синтаксису тощо.

Публіцистичний текст є сутністю із кількома важливими аспектами, якому характерні такі особливості: твір – це єдність фактів, подій, явищ та їх оцінки, раціонального та емоціонального, об'єктивного й суб'єктивного, свідомого і підсвідомого, індивідуального і загального; твір – щось матеріальне й одночасно духовне; твір підпорядкований емоційному началу і одночасно він предмет розуму; у творі органічно співвідносяться і створюють художню

реальність ідеї духовної сфери людської діяльності і пластичні образи предметного світу. Виражена у ньому публіцистична концепція життя складається з ідейно-емоційної системи і пластичної (предметної) картини світу; публіцистичний текст і його мова двополюсні і відносяться, з одного боку, до уявного світу, а з другого - до конкретних об'єктів [1, с. 140].

Окрім усіх зазначених літературних рис публіцистики важливою є її естетична спрямованість. Так, публіцистичний твір здатний викликати у людини цей вид емоції завдяки фактам, картинам, образам. Естетична насолода – це ті ж самі соціальні емоції, однак вони реалізуються за рахунок посиленої дії фантазії [7, с. 17].

1.3. Наукова сутність публіцистики

Дуже тісний зв'язок має публіцистика з наукою. По-перше, вона послуговується загальнонауковими методами освоєння дійсності – і раціональними, й емпіричними. Хоча цей зв'язок не є специфічним – він не відрізняє її, наприклад, від філософії. По-друге, логіко-абстрактна форма мислення запозичена саме з наукового способу сприйняття дійсності. По-третє, зближує науку й публіцистку раціоналістичність обох галузей, раціоналістичність у значенні прагнення пояснити життєві явища шляхом логічно допустимого їх осягнення.

Дуже часто результати наукових досліджень стають предметом публіцистичного дослідження. Хтось із дослідників публіцистики влучно зазначив, що часто публіцистика починається там, де закінчується наука.

Завдання науки полягає у виявленні й доведенні факту дійсності. Завдання ж публіцистики: донести цей факт суспільству, обґрунтувати його, довести важливість та унікальність і, звісно, викликати соціальну реакцію на

нього. Із останньої тези стає зрозуміло, що далеко не кожен науковий факт публіцистика бере собі на озброєння.

Зазвичай публіцисти звертаються не так до окремих конкретних фактів, як до наукових узагальнень. Хоча є такі наукові факти, які просто необхідно донести до розуміння суспільства, аби спонукати або відвернути певні явища.

Наприклад, факти екологічного спрямування варто активно висвітлювати у медіа, аби відвернути екологічні катаклізми, які, за висновками вчених, неодмінно відбудуться, якщо людство не змінить напрямку своєї діяльності відносно навколишнього середовища.

Публіцисти, як і звичайні журналісти, повинні буквально повчати громадськість. Популяризує публіцист висновки науки чи повідомляє результати свого дослідження, він робить це не для навчання, а для повчання, не для повідомлення знань, а для впливу на ту політичну силу, яка називається громадською думкою. Дуже важливим у цьому процесі є вміння публіциста переконувати. Для публіциста мало встановити і навіть довести певну істину.

Він повинен уміти повинен уміти переконати у даній істині тих, до кого звертається... Якщо корінь публіцистики – переконаність автора, то його завдання в тому, щоб передати цю переконаність читачу» [4, с. 106].

Ігор Михайлин зазначає, що найхарактернішою рисою сучасної публіцистики є її науковість. Сплав науки й публіцистики виражається у прагненні журналістів всебічно осмислити підняту проблему, дати зважену й точну оцінку висвітленому явищу, переконати не вибухом емоцій, а цифрами, фактами, логічними аргументами [2, с. 301].

1.4. Публіцистика як журналістське явище

І, нарешті, про журналістську сутність публіцистики. Власне, публіцистика й журналістика виконують однакові соціальні функції, щоправда,

із різними пріоритетами та ступенем важливості. Головна функція журналістики – оперативне інформування суспільства. Публіцистика теж виконує інформаційну функцію, однак із тією відмінністю, що головне її завдання – розповісти не про факт, що відбувся, а роз'яснити його значення, причини, можливі наслідки тощо. Публіцист повинен випереджати події, він, як журналіст-аналітик, має занурюватись у проблему ще глибше, до того ж подати її в художній формі.

Формування громадської думки є важливою функцією журналістики і головною – публіцистики. Водночас публіцистика стає ареною для висвітлення позицій громадськості. Таким чином вона (і журналістика) виступає виразником громадської думки.

Важливою рисою публіцистики як журналістського явища є її актуальність, злободенність. Так, публіцистичні виступи завжди пов'язані з певною проблемою, яка постала перед суспільством і вимагає вирішення саме зараз, інакше вона буде нецікавою і непотрібною читачеві. Важливою є також оперативність. Однак у публіцистичній творчості це поняття відрізняється від оперативності журналістської. У журналістиці оперативне інформування пов'язане із часовими межами, із швидкою передачею точної інформації. В публіцистиці оперативність більше залежна від актуальності. Це закладено в самому явищі. Публіцистичні виступи не можна підготувати за один день, адже досліджувані явища вимагають ґрунтового аналізу, важливо також виробити особливу форму подачі проблеми, яка б зацікавила читача. Тому публіцисту необхідно орієнтуватись швидше на злободенність проблеми, ніж на швидку її подачу.

Журналістика є літописом сучасності. Публіцистиці у цьому літописі відводиться особливе місце. Адже окрім документальної точності, яку зазвичай забезпечує й журналістика, публіцистика містить авторський погляд на проблему, погляд автора-очевидця. Публіцистика «виступає як безпосередня

реакція на подію і внаслідок цього стає «історією сучасності». У публіцистичних працях формується концепція й визначається авторський погляд на події, встановлюється їх оцінка» [14, с. 180].

У деяких радянських істориків та джерелознавців закріпилася думка про те, що саме публіцистика з усієї маси періодики має цінність історичного джерела. Аргументували це тим, що значна частина інформації, що поширюється періодичними виданнями, лише фрагментарно відтворює дійсність. У той час публіцистика всебічно відображає життя сучасності, таким чином утворюючи цілісну картину епохи, періоду [14, с. 179].

Варто зазначити, що журналістика формує ідеологію суспільства. Зараз нам не важливо, з чиєї вказівки цю ідеологію формують і з якою метою.

Важливо те, що публіцистика покликана пояснити причини цього, переконати спільноту в необхідності змін, або ж навпаки застерегти суспільство від можливих негативних наслідків.

Публіцистика – вершинне явище журналістики, тому далеко не кожен журналіст може стати гарним публіцистом. І навпаки - не кожен талановитий публіцист зможе витримати шалений ритм життя журналіста, адже для написання матеріалу йому варто зважити увесь попередній досвід, ознайомитися з принаймні кількома джерелами інформації тощо, від такого навантаження він просто вигорить.

Часто журналісту для того, щоб написати гарний матеріал, достатньо глибоко ознайомитися з проблемою. Зазвичай цей етап для публіциста – лише джерело, яке необхідно ще тривалий час обробляти, аби з нього вийшов якісний публіцистичний твір. Тільки той журналіст, який має особливе творче чуття, знання якого доповнюються ще й багатим життєвим досвідом, який має наскільки глибокі знання у певній галузі (а ще ліпше галузях), що може вважатися спеціалістом, може стати гідним публіцистом. Варто також сказати,

що окрім журналістів, досить часто в історії, зокрема українській, публіцистику створювали письменники.

Негаразди, які завжди супроводжували поступ нашого народу, змушували кращих майстрів художнього слова братися за розв'язання проблем своїх сучасників. Це, звісно, не могло не позначитися на якісних характеристиках створюваних ними праць.

Публіцистику доцільно вважати одним із журналістських явищ. Вона входить до системи писемних журналістських жанрів: її третю групу складають художньо-публіцистичні, тобто жанри художньої публіцистики.

Висновки до розділу. Отже, публіцистика – це сукупність творів на актуальну суспільну проблематику, які мають на меті вплив та формування громадської думки.

Публіцистика, на думку дослідників, є синтезом літературної, наукової й публіцистичної діяльності.

Характерні риси публіцистики, які виділяють її з-поміж інших потоків журналістської інформації: здатність формувати громадську думку й суспільну свідомість, а й значною мірою формувати їх, багаторічна актуальність, соціальна зумовленість публіцистичного виступу, науковість, достовірна аргументаційна база, вихід авторських суджень далеко за межі факту, зміст і форма, зрозумілі й доступні широкій аудиторії, мова публіцистичного виступу емоційна, пристрасна, оцінна, досить часто має сатиричне забарвлення фактів.

Публіцистичні виступи мають важливі суспільні функції, що пов'язані з формуванням громадської думки, ідеології аудиторії, впливом на світогляд, переконання та естетичні смаки суспільства.

РОЗДІЛ 2

РЕДАКТОРСЬКА І ПУБЛІЦИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ СТУСА

2.1. Редакторська діяльність В. Стуса

Відповідно до наказів редакції, робота В. Стуса на посаді літературного редактора газети «Соціалістичний Донбас» тривала від 26 березня до 26 жовтня 1963 року.

Від 5 травня до 1 червня В.Стус отримав відпустку для поїздки на семінар молодих літераторів. Від 21 травня поет на місяць (у час відпустки А. Т. Гененко) стає заступником редактора газети.

З 10 червня отримав місячну відпустку для підготовки та вступу в аспірантуру при Інституті літератури.

Часопис «Соціалістичний Донбас» веде свій родовід від газети «Известия Юзовского совета рабочих и солдатских депутатов», яка почала виходити в липні 1917 р. Коли більшовики захопили владу в березні 1918 р., вони змінили формат видання й перейменували його на «Донецьку правду».

Однак після кількох трансформацій, пов'язаних із громадянською війною, з 1920 р. Газета стала називатися «Диктатура труда», й існувала під нею до 30 липня 1932 р., коли отримала назву «Социалистический Донбасс». У серпні 1991 р., скинувши з себе ярмо органу Донецької обласної партійної організації, вона дістала назву «Донбасс. Донецкая областная массовая газета». Такою вона

видається й нині. Це одна з найбільш потужних в Україні (поруч хіба що зі львівським «Високим замком») регіональних газет [12].

В.Стусу довелося працювати в українськомовному дублі «Соціалістичного Донбасу». Робота в українському виданні у наскільки зрусіфікованому Донецьку часом межувала з абсурдом і губила свій зміст.

Про труднощі, які виникали під час роботи, Василь Семенович писав: «..відшуковуючи гірничій російській термінології неіснуючі відповідники з української мови (гірничу українську термінологію навряд чи освоїли і в Інституті мовознавства АН УРСР, в єдиному місці, де окремі з цих термінів можна почути з живих уст), я чув себе щонайменше злочинцем. Особливо коли підходив до кіосків і бачив, як люди клянуть цей український дубль.

Пам'ятаю, як мене «опікали» працівники, які ніколи не розмовляли українською мовою, а пробували мене повчати. Пам'ятаю такий випадок.

Помер хтось із співробітників обкому. Помер несподівано, як кажуть, наглою смертю. Я спробував так і написати: нагло помер, помер наглою смертю. Мені заперечили. Я наполягав. Тоді мені сказали: завтра буде догана редакторові І. Доманову і нам обом. «Разве можно так неуважительно говорить об умершем?»

Пам'ятаю, як О. П. Ляшко, тодішній секретар обкому, лаяв мене, що, переклавши його виступ українською мовою, я вживав такі звороти, як «принагідно зауважимо». «Этого никто не поймет» – так він вирішив, і бідному редакторові «Радянської Донеччини» тов. Сіробабі, який краще за мене знав такі тонкощі, довелося «переписувати» мій переклад. Мене дивує, звідки в людей береться така самовпевненість, така безапеляційність при розв'язанні питань, на яких не знаються» [18].

Зрозуміло, що в таких умовах людині наскільки принциповій було непросто. У Донецьку йому було дуже важко влаштуватися, відкриття ж

українського «Соціалістичного Донбасу» очікував майже два роки. У цей час займався вчителюванням у Горлівці, деякий час працював на шахті «Жовтнева».

У статті «Світильник розуму» Галини Рогачової авторка розповіла про працю в «Социалистическом Донбассе» Василя Стуса від 23 березня по 25 жовтня 1963 р. В. Стус бачив своє покликання в тому, щоб бути українським поетом Донбасу. Так, це не було престижно, говорить авторка.

«Зараз побутує думка: Донбас – російськомовний регіон, так склалося. Насправді ж процес денаціоналізації здійснювався уперто й цілеспрямовано [20, с. 103].

Літературний редактор – це основний творчий працівник редакції, який безпосередньо відповідає за редагований оригінал, його структурний, інформативний, науковий, мовностилістичний рівень [19, с. 213].

До обов'язків Василя Стуса як літературного редактора входило: ґрунтовне ознайомлення з поданим авторським оригіналом і підготовка висновку про придатність до публікування; редагування затвердженого головним редактором оригіналу; ознайомлення автора з унесеними правками, погодження з ним запропонованих скорочень, доповнень, змін; перенесення авторських виправлень до редакційної верстки.

Виділяють два основних різновиди редагування: загальне; спеціальне.

Різновиди спеціального редагування: літературне; наукове; художньо-технічне.

Головною метою літературного редагування є аналіз, оцінка і виправлення літературної частини твору. Ідеться насамперед про удосконалення мови і стилю авторського оригіналу, усунення граматичних, синтаксичних і стилістичних помилок [6, с. 159].

Критерії, яких повинен дотримуватися редактор під час проведення літературного редагування: доступність мови відповідній групі читачів;

виразність, зрозумілість викладу; відповідність лексичного ряду думкам героя твору або автора; відповідність стилістики викладу жанру конкретного твору.

Специфіка роботи Василя Стуса у газеті «Соціалістичний Донбас» полягала у тому, що українське видання повністю дублювало російськомовне, тому головне завдання редактора полягало у перекладі матеріалів українською. Цю роботу В. Стус, не зважаючи ні на що, виконував упорно.

Він прекрасно володів тонкощами правопису, знав особливості перекладу. Співробітники пригадують, що із ним ніколи не виникало проблем із написання українських імен і прізвищ, географічних назв. А ці проблеми досі залишаються актуальними.

Особисті риси Василя Стуса, корисні під час виконання обов'язків редактора: високий професіоналізм, що забезпечувався знанням правопису, власним творчим відчуттям слова і стилю, володінням тонкощами перекладу; доброзичливість, незлобливість, які допомагали на етапі конструктивного обговорення авторських оригіналів роз'яснити авторам, чому саме таке виправлення є найдоцільнішим; відповідальність; працелюбність.

За спогадами співробітників, В. Стус ніколи не блукав редакцією у пошуках напарника для теревенів, а у вільні хвилини завжди щось читав.

2.2. Тематичні напрями творчості

Зробивши попередній аналіз публіцистичного доробку Василя Стуса, пропонуємо поділити її на такі тематичні напрями:

1. Мовна ситуація в УРСР, мова освіти.
2. Роль митця в українській історії, становище національної інтелігенції.
3. Стан громадянського суспільства у 60-80-х роках.

4. Порухення прав людини в СРСР, зокрема захист інтелігенції (виступи проти масових арештів).

Мовна ситуація в УРСР, мова освіти. Стус був великим патріотом української нації й українського слова, і дуже болісно реагував на ущемлення української мови в УРСР. У 60-х роках він ще мешкав на Донеччині, і був добре знайомий із тамтешньою мовною ситуацією. Особливо гостро постають проблеми мови у публіцистичних розвідках «До А. С. Малишка» і «Дещо з думок наших попередників про національне питання на Україні та про її сьогодинішнє буття». Варто відзначити, що саме питання мови освіти найбільше турбувало Василя Стуса.

Мовне питання розглядалося Василем Стусом крізь призму політичного курсу на русифікацію, який радянська влада «просувала» під прикриттям інтернаціоналізму. Перший виступ із роздумами Стуса на цю тему написаний у 1962 році.

У листі «До А. С. Малишка» Стус звертається до Андрія Малишка як до авторитетного та впливового товариша за порадою, бо сам автор уже, здається, у розпачі. Стус намагається привернути увагу до стрімкого процесу денаціоналізації, якому піддавалися українці в УРСР. Цей процес здійснювався у першу чергу шляхом масової русифікації освітньої сфери.

Публіцист обурюється тим, що для того, аби діти не вивчали у школі мови народу, «який виростив їх батьків», достатньо однієї усної заяви.

«Обов'язково – німецьку, французьку, англійську мови, крім рідної» [18]. Пояснює – Донецьк – місто російськомовне, а там – жодної української школи, читати ж українську мову в російській школі – одне недоумство, «треба мати моральні травми, щоб це робити», тому й свій перехід до Горлівської (Кіровоградщина) школи розцінює як утечу.

Мовна ситуація в Донецьку неодноразово впливає у виступах В.Стуса як приклад остаточного «зросійщення» українців. «Донецьк, зрусифіковане місто,

де немає жодної української школи, де в педінституті навіть історію України один час читали російською мовою, де урядові постанови з Києва спочатку перекладають по-російськи, а потім «доводять» до мешканців, місто, де живу мову українську сприймають як одне з чудес світу» (Голові президії Верховної Ради УРСР О. П. Ляшкові, Секретареві ЦК КПУ Ф. Д. Овчаренкові) [18].

В. Стус доволі часто послуговувався епістолярним жанром. Близькі знайомі поета пригадують, що він дуже любив таку форму спілкування, листів писав багато, відповідав швидко, не відкладаючи відповіді на потім. Деякі з них містять роздуми на суспільно-політичну тематику та розкривають позицію Василя Стуса, тому є необхідними для дослідження й аналізу.

Науковці уже традиційно відносять лист до аналітичних жанрів журналістики, однак є підстави зауважити, що його можна віднести й до публіцистичних жанрів.

Звернення Стуса до Малишка має риси відкритого листа: мова емоційна, автор апелює до реальних можливостей адресата; лист міг викликати всезагальний інтерес, однак цього не сталося, оскільки тоді не був опублікований. Лист адресний, оскільки призначений конкретному адресатові.

Варто зазначити, що більшість виступів Стуса цього жанру адресні.

Мова виступу часом різка й категорична, автор застосовує експресивно забарвлену лексику: «Ганьба! Я волів би, щоб цей закон пішов у життя», «У Горлівці є кілька (2-3) українських шкіл, яким животіти зовсім недовго», «Зовсім не важко віднайти факти найгрубішого шовінізму, набезсоромнішого національного приниження проти чого достатньо зброї в ленінському національному арсеналі».

Різкості авторському стилю листа додають і риторичні запитання – «Хіба це не гопашний театр з горілкою й шароварами?», «Коли є чей закон, є право, то чого ждати?», «Як можна далі жити? Як можна далі з усім цим миритись?».

Якщо лист до А. Малишка – це виступ, де публіцист виявляє своє ставлення до тогочасного культурного середовища в Україні, лише фрагментарно описуючи мову ситуацію, то у «Дещо з думок наших попередників про національне питання на Україні та про її сьогоденне буття» знаходимо конкретні докази, які демонструють становище української мови в суспільстві та зокрема, у сфері освіти. Із цією працею читачі змогли ознайомитися лише 1990 році, коли вона була вперше опублікована у журналі «Україна».

Ця розвідка має риси проблемно-аналітичного нарису. Проблемно-аналітичний нарис – різновид нарису, запропонований київським дослідником Олександром Глушком. Жанр близький до аналітичної статті, однак має високий рівень образності, алегоричності, торкається широкого полотна подій та проблем, тому виходить за межі аналітичної групи жанрів. Втім, позначилося на цій розвідці і явище переходу жанрів, адже під час підбору думок різних персоналій про коло національних проблем українців застосував принцип побудови аналітичного огляду. Загалом, визначити жанрову приналежність публіцистичної творчості Стуса доволі важко, оскільки її становлять праці, які поєднують риси різних публіцистичних та аналітичних жанрів.

Історія проблемно-аналітичного нарису - це історія концентрованого відображення в публіцистичних творах тих життєвих проблем і колізій, які неминуче виникають на шляху суспільного розвитку. Одні з них мають локальний, тимчасовий характер і зі зміною епох лишаються в минулому, як його невід’ємна ознака. Інші, трансформуючись за нових обставин, не втрачають актуальності й дотепер [3, с. 97).

Спершу автор подає вибрані уривки з праць різних періодів із думками, які розкривають складні моменти українського буття, зокрема це цитати із творів С. Руданського, С. Єфремова, І. Полюя, О. Гончара, О. Довженка. Серед

питань зустрічаємо проблеми ролі національної інтелігенції, долі українського письменства, друкарства, відновлення історичної правди і мовні проблеми.

Стус наводить одне з «послань-протестів» Івана Полюя з приводу заборони ввозу з-за кордону Біблії в українському перекладі. Це несправедливо по відношенню до українців, пише автор, оскільки в Російській імперії дозволено переклади Святого Письма 36 мовами: «Вільно там навіть монголам, туркам і татарам читати і проповідати слово Боже на своїй мові, вільно й полякам і таким слов'янським народам, як серби, болгари та чехи, що, живучи розсіяні по всій імперії, становлять тільки малесенький процент російського населення, не вільно тільки – 25-мільйоновому русько-українському народові, хоч він із московським ще й одновірний!» [18]. Тому він вирішив сам зробити переклад Біблії і просити Головне управління у справах друку в Російській імперії дозволити її друкування. Однак прохання виконане не було, а про їх автора, науковця, письменника, публіциста, перекладача Івана Полюя забувають, пригадавши лише через 50 років після його смерті «скромною заміточкою» у «Літературній Україні».

«Очевидно, – підсумовує Василь Стус. – Такі прошення за український народ, його мову і культуру не прощають і через 74 роки після подання їх. Не вирятовують тут і 50 років революції».

Подібне імперська влада хотіла вчинити і з «Історією України-Руси» Грушевського. Аргументом Стус наводить повідомлення з «Літературно-Наукового вісника» 1904 року: «Для російської України воно (видання «Історії») не приступне, бо абсолютно заборонене, так що, як довідуємося, цензура забороняє навіть покликуватися на історію професора Грушевського».

Ставлення до Грушевського в радянській Україні не змінилося: «Усе з таких самих закоренілих великодержавницьких позицій «Історія України-Руси» розглядається як така, в якій «Грушевський пропагував націоналістичні теорії»,

а тому «наукове значення його творів знецінюється» («Український радянський енциклопедичний словник», т. 1, с. 531). А тим часом 45-мільйонний український народ не має бодай куценького підручника з історії України, з якого б міг дізнатися правди про своє історичне минуле». Варто звернути увагу, що таке некоректне, а тому «псевдонаукове» ставлення до видатного українського історика виявляє авторитетне видання — Український радянський енциклопедичний словник.

Окресливши в загальних рисах національні проблеми українців, В. Стус пише, що нічого з тих часів не змінилося, а складнощі, які постали кілька століть тому, досі залишаються не вирішеними.

Далі, як видно, ретельно опрацювавши статистичні дані, Василь Стус роз'яснює на перший погляд втішну для українців статистику. Він пише «У офіційних даних можна вичитати такі підбадьорливі «радісні» повідомлення, наприклад, що тепер на Україні у 82 % шкіл навчання проводиться українською мовою. На перший погляд наївної людини — це аж надто гарно, аж краще, ніж треба, бо це переважає навіть оті 76,8 % українців у складі населення України. Але тут за хитрою благодушною цифрою приховане величезне лихо, яке чатує на Україну в недалекому майбутньому». Суть прихованої проблеми у тому, що чесну статистику варто було б вести не за кількістю шкіл, а кількістю у них учнів.

При цьому враховує мовну ситуацію у навчальних закладах усіх типів: початкових, 8-річних, середніх школах, школах робітничої молоді, сільської молоді, для дорослих, у закладах вищої освіти. Стус послідовно проводить ряд обрахунків даних із різних джерел, наводить конкретні цифри і, врахувавши усі особливості й суперечності, урешті робить висновок, що ситуація з українською мовою у сфері освіти катастрофічна.

Ознайомившись зі змістом «Дещо з думок наших попередників», можна визначити джерельну базу, якою послуговувався Василь Стус під час роботи

над нею. Видно, що написанню розвідки передувала дуже ретельна підготовка, яка включала пошук та аналіз даних із таких джерел: публіцистичні праці українських культурних діячів із авторитетного видання («Літературно-Науковий вісник»), ознайомлення з правовою базою проблеми, опрацювання матеріалів довідкової літератури: Українська радянська енциклопедія, Український радянський енциклопедичний статистичний довідник «Україна за 50 років (1917-1967)»; словник, орган Українського суспільно-культурного товариства у Варшаві «Український календар» як неупереджене джерело, звідки черпає інформацію про національний склад населення, оскільки у статистичному довіднику знаходить суперечності у цифрах і фактах; Доповідь міністра вищої освіти УРСР на нараді ректорів 1965 року.

На одному з перших місць в аналізованій розвідці стоїть національно-демографічна проблема українців в УРСР. Автор відзначає, що більшість українців через росіян не можуть мешкати в містах, і ті становлять майже 30 % міського населення, тому «понад 5 мільйонів українців не можуть зайняти свого законного місця в містах, не можуть користуватися всіма отими перевагами, які дає життя у місті в порівнянні з помешканням на селі, не можуть брати найактивнішу участь у творенні самої культури української нації. Скільки серед тих понад п'яти мільйонів гине щодня, щогодини безслідно Шевченків, Франків, Бортнянських, Кошиців, Лисенків, Драгоманових, Грушевських, Яворницьких!» А якщо українці й потрапляють із села до міста, то зазвичай їх кар'єра вище офіціанти, двірника, прибиральниці, муляра, чорнороба, не піднімається.

Спростовуючи дані статистичного довідника, Стус пише, що понад чверть українців через своє безправне становище у «справедливій» державі скинуть на гною, довбаються в гною, їдять на гною і вмирають на гною», аби

угноїти собою землю для тих, хто їх вище гною ніколи й не ставив у своїх «генеральних, перспективних планах розвитку народного господарства».

Роль митця в українській історії, становище національної інтелігенції. Багато думок із приводу місця національної інтелігенції в суспільстві Стус висловив у літературно-критичній статті про Тичину «Феномен доби (еходження на Голгофу слави). Окрім аналізу творчості та особистої трагедії Тичини, Стус розмірковує над історичними умовами життя митця в суспільстві, значну увагу приділяє важливим подіям часу – Українській революції, особливостям втілення радянської ідеології в Україні.

Цікавими є розмірковування Стуса над історичною роллю митця в суспільстві: «Митця будь-якого іншого народу виносила на собі історична реальність. Специфіка українського митця в тому, що в кращому разі він змушений цю реальність нести на своїх плечах, а в гіршому, і значно частіше, – існувати всупереч реальності, в абсолютно забороненому для себе світі» [17].

У нарисі «Дещо з думок наших попередників» Стус пише: «Митець потрібен своєму народові та й усьому світові тільки тоді, коли він сучасний, коли його творчість іде по самому нерву життя, коли вона зливається з криком його нації.

Де та сучасність для сьогоднішнього українського митця, для сьогоднішнього українського інтелектуаліста? Вона між лезом великодержавного меча і горлом української нації» [18].

Однак бути на вісті сучасності небезпечно для митця, є і було завжди в українській історії. Наводячи думки попередників, він відзначає, що більшість із них зазнавали гонінь та репресій, а «більшість їхніх творів і їхніх світлих думок і досі тримається під арештом, і досі старанно приховується від української молоді, від усього українського народу. Добірне зерно чесності, мудрості і нашого національного сумління лежить під замком десятиріччями, а то й понад сто вже років, його енергія росту штучно затримується різномасними

«опікунами» в погонах і без погонів. А тим часом це вимальовує і без того порожні, а нерідко й забур'янені поля нашої національної думки».

Мету «Дещо з думок наших попередників» пояснює тим, хотів познайомити «людей добрих бодай із тисячною часткою цих думок, світло яких і сьогодні може зіграти не одного чесного юнака і онку, і одних утвердити в правильності і правомірності їхніх національних змагань за буття української нації, а інших, хто відвернувся від своєї нації і тратить свою енергію, здібності і сили на другорядні справи, може повернути до рідного народу, поставити у ряди борців за кращу його долю. До цього кличе кожного чесного українця голос наших мудрих предків» [18].

Конкретні завдання ставить перед інтелігенцією у «Пам'ятці українського борця за волю». Це зовсім невелике за розміром повідомлення становить чітко окреслені настанови та поради для інтелігента, які розкривають ідеали національного борця: переконаність у власній моральній перемозі, відстоювання права України на вільну державу з вільними громадянами, де немає соціального визиску і національного гніту; обережність із новими знайомствами, перш, ніж ввести особу у тісне коло спілкування, переконатися у тому, що їй можна довіряти, обережність і продуманість у висловлюваннях; краєзнавча робота з метою збереження політичної історії кожного населеного пункту; на західно-українських землях створення картотеки загиблих під час національно-визвольних змагань; усвідомлення загрози власному життю і свободі, готовність у будь-який момент бути арештованим; прояв байдужості до себе під час арешту, натомість варто сконцентруватися на справі, щоб власними словами їй не нашкодити. Під час слідства важливо вимагати відкритого суду за участі українських та міжнародних правозахисних організацій.

Таким чином, В. Стус був прихильником сильної активної інтелігенції, яка не зважаючи ні на що, бореться за кращу долю свого народу. Так само, як і його попередники – публіцисти к. XIX – п. XX століття.

Однак те, що ставив за вимогу В. Стус, не відповідало тому, що насправді відбувалося з інтелігенцією у 60-70-ті роки. Звісно, мова не йде про покоління «шістдесятників» – це окрема частина творчості, і ставлення до його представників кардинально відрізнялося. Публіцист окремо відводив місце для тієї частини пасивної інтелігенції, яка жила за загальними законами радянського суспільства, не відстоюючи національних прав українців і дбаючи лише про власний добробут. Доволі часто це були люди з освітою, розумні, які робили кар'єру, займалися наукою, літературою тощо, очолювали різноманітні «добровільні» гуртки, однак уся їх громадська робота мала результативність лише на папері, а кінцева мета – «просунутися» у суспільстві, зробити собі ім'я й забезпечити безтурботне існування.

Стус засуджує ту частину тогочасної інтелігенції, яка, знаючи про те, що відбувається з українською мовою, лише спостерігає, не виконуючи своєї мобілізуючої функції. «Іноді видає, що діячі нашої культури роблять даремну справу. Вони співають, коли дерево, на якому вони сидять, ритмічно здригається од сокири... Як можна зрозуміти їх спокій? Як можна зрозуміти слабосилі зітхання, кволі піклування про долю хутора Надії, слабенькі нарікання, коли мусить бути гнів, і гнів, і гнів!?» [18]. Дерево, на якому сидять, це якраз українська мова та культура.

Якщо хвиля русифікації – це об'єктивний процес, то «чом нашим діячам культури не служити цьому прогресові? Чому б тоді не «перекваліфікуватись», щоб не пхати палиць в колеса того воза, який котиться по трупах того воза, який котиться по трупах таких дон кіхотів, як козацькі літописці, і Капніст, і братчики, і Тарас, і «громадяни», і Драгоманов, і Франко... », іронізує Стус. До речі, іронія та сарказм – характерні риси його публіцистичної спадщини.

Регулярні кампанії з винищення національної інтелігенції призвели до того, що між нею й народом виросла прірва, і інтелігенція перестала виконувати свою традиційну духовно-виховну функцію. Більше того, перебуваючи в умовах

постійних репресій та утисків, опустилася до рівня чиновницького класу, який тримає провладну лінію. «Наші письменники в більшості перетворилися на нахлібників, блазнів, що розважають партійно-державну еліту, стали паразитувати на тілі трудового народу, бо їхня так звана продукція – це суцільний брак. Сьогодні ця інтелігенція благословляє терор – добровільно чи з примусу, вголос чи мовчки, рабською старанністю чи заголосом смертельного переляку» [18].

Публіцист звертається до такої сонної інтелігенції із проханням не забувати про проблеми української нації і виконувати свою складну місію, яка покладена на них історією – бути головними або навіть єдиними оберігачами справжньої української духовної культури.

Стан громадянського суспільства у 60-80-х роках. Публіцистика – це літопис доби, який охоплює у першу чергу глибокий аналіз суспільних процесів, які відбуваються на певному історичному етапі.

Проблему стану суспільства у 60-80-х роках Стус порушував у листах «До ЦК КПУ, до КГБ при Раді Міністрів УРСР», «До П. Ю. Шелеста» та розвідках «Деколонізація СРСР – єдиний гарант миру в усьому світі», «Голос з України».

При аналізі стану суспільства Стус відзначав, що над ним навис цілий комплекс взаємопов'язаних невирішених проблем із різних сфер - економічних, політичних, етичних, естетичних, а перспективи їх вирішення невтішні, оскільки відбувається глибока загальна «девальвація цінностей».

Духовний стан тогочасного українського суспільства Стус називає оспокійним болотом», періодом затиння після повені, яка знялася у час національно-визвольних змагань, а тепер тієї повені нема, і духовна ріка українців пересихає.

Стус підкреслював повсюдну парадоксальність життя, до якої радянське суспільство змушене повсякчас пристосовуватися. Наводить приклади із

власного життя. Так, коли у 1966 році його звільнили з архіву, він змушений був перебиватися працею у виробничому метробуді, «ганяв вагонетки», але його звільнили звідти, бо він мав вищу освіту.

Працю «До П. О. Шелеста» лише за наявністю конкретного адресата можна віднести до жанру листа. Більшість аргументів свідчать на користь того, що це – памфлет.

Памфлет – переважно безсюжетний сатирично-публіцистичний твір, в якому автор; вдаючись до гострої іронії та сарказму, гнівно таврує певні, небезпечні на його думку, суспільні, насамперед політичні, явища і вади [8, с. 252].

У памфлеті «До П. Ю. Шелеста» публіцист окреслює такі проблеми громадянського суспільства у 60-80-х роках:

Рабська природа диктатури пролетаріату, яка виникла ще у 20-х роках із метою повалення царату, і втратила доцільність, коли радянська влада була зміцнена. У той же час ще царські організаційні структури усталилися з часів революції, оскільки тоді не було часу створити нові, а «метал, з якого твориться держава, загусає дуже швидко, і все минуше знаходить тисячі ходів і виходів, аби перетворитись на вічне, стале, постійне» [18].

Зміна ідеалів одночасно зі зміною верховного керівництва СРСР, внаслідок чого молодь втрачає віру в будь-які ідеали, замінюючи принциповість та впевненість у своїх переконаннях на невіру, байдужість, нігілізм. Зокрема це стосується розвінчання особи Сталіна, якому ще десяток років перед цим «дякували за щасливе дитинство».

Деградація моралі, продукування «теперішнім соціалізмом» лицемірства, брехні, підлості, безпринципності, нечесності. При цьому лицемірство «возводиться в квадрат». Автор наводить цілий ряд прикладів такого лицемірства у різних сферах життя. «Ти мусиш любити доти, доки наказано, вірити так глибоко, щоб завтра міг безболісно зректися віри, ненавидіти так

можна но, щоб завтра збайдужіти, «. співаючи пісень про щасливе і заможне життя, колгоспники втікають на виробництво; вихваляючи радянські політичні свободи, людина намагається говорити пошепки; визнаючи суверенність Української соціалістичної держави, звинувачують таким питанням: «А почему вы говорите только по-украински?» [18].

Постійний контроль і тиск із боку тоталітарної влади, що породжує страх у суспільстві, утверджує етичні норми на кшталт «моя хата скраю», «мовчи та диши», «мовчи, глуха, – менше гріха», «їж пиріг з грибами».

Багатьох людей звільнили з роботи, інших – з партії, в багатьох зробили таємні або офіційні, «законні» труси. За багатьма організовано стеження.

Багатьох поетів, критиків не друкують. Мета одна: залякати кожну людину, хай вона труситься наодинці, хай вона вбачає в кожному ближньому державного злочинця. «Мета одна: зробити на душі кожного татуровку страхом. Мета – збудити в кожній людині тваринні інстинкти, проводячи той масовий гіпноз і психічне травмування, які були геніально проведені Сталіним та його опричниками».

Абстрагування від історії, відмова від норм моралі, які усталилися протягом століть, натомість беззаперечна покірність вимогам, виставленим керівництвом Партії.

Пасивна інтелігенція, яку рятують від повної ганьби лише «посмертні німби замучених, зацькованих, закатованих» Маяковських, Довженків, Пастернаків, Курбасів тощо.

Несправедливість та упередженість суду як органу правосуддя, засудження за одне лише говоріння слова «ватра» на «голубий вогник» – вживання «віджилих» і «незрозумілих» слів (суд нал Озерним).

У виступі «Голос з України» Стус розширює коло проблем громадянського суспільства:

– Загострення економічних проблем: зубожіння народу – радянський робітник отримує зарплатню у 5-10 разів меншу, ніж його колега на Заході; колгоспник, який звик до бідності й поневірянь, «проходить вишкіл професійного злочинства».

– Масове злочинство й шахрайство. «Наше так зване суспільство, давно вже безнадійно хворе, охопив загальний маразм. Крадуть міністри й сторожі, займаються махінаціями працівники торгівлі і ОБХСС, спекулюють перекупки й журналісти, брешуть казкарі й партійні віщуни».

– Корупція на всіх рівнях суспільства, продаж професій і посад.

Висновок автора про стан суспільства дуже болючий: «Таке закабалення людської душі, людської совісті, таке вилюднення людини – майже несила винести. Тоді відкривається найбільша свобода – свобода раба, якому байдуже, де мовчати, байдуже, де хвалити начальника, де брехати – про себе, про оточення, про життя» («До П. Ю. Шелеста»). Суспільство перетворилося на «отару отупілих одиноких баранів, які товчуться на стирлованому пасовиську в пошуках жалюгідного прожитку. Гасло для всіх: після нас хоч потоп» («Лист з України»).

Шлях вирішення проблем публіцист вбачає у проведенні здорового діалогу між владою і членами суспільства. Необхідний референдум із багатьох питань. Однак цей діалог на той час був неможливим, оскільки обговорення багатьох проблем було заборонене. Воно велося на закритих партійних засіданнях та в самвидавівській літературі, однак окремим особам, які зверталися з листами до певних інстанцій, відповідали мовчанням. Коли ж обурення від цього мовчання наростало, листи сипалися ще різкіші, і тоді цю особу запроторювали до в'язниці, а через 10 років, коли вона відбувала вирок, і поверталася ворогом і суспільства, і влади, починалося всезагальне обговорення, і виявлялося, що «єдиний «злочин» у тому, що вона народилася на

десять років раніше», « коли суспільство звинувачує людину в тому, що вона народилася раніше, ніж їй треба, це значить, що воно позбавляє її права жити. Це суспільство стає вбивцею.

Гірко відчувати, що, забороняючи людям можливість мати свою позицію в житті, наше суспільство бере на себе відповідальність за їхню духовну чи фізичну смерть. Таке суспільство назвати гуманним не можна [18].

«Через голови суддів і багнети вартових я звинувачуватиму тих, хто організував на Україні методичне знищення інтелігенції...» Особливу цінність мають публіцистичні виступи Василя Стуса, присвячені актуальній проблемі репресій української творчої інтелігенції. Вони становлять найбільший пласт публіцистики. Виступи присвячені як загалом темі винищення національної еліти, так і захисту конкретних громадських діячів, зокрема Іванові Дзюбі, В'ячеславу Чорноволу, Сергію Єфремовому, Юрієві Литвіну, Миколі Горбалу (дисидент, правозахисник), Іванові Суку та цілій когорті і молодих, і уже досвідчених поетів, яких забороняли публікувати й позбавляли свободи (Валентин Мороз, Василь Овсієнко, Василь Захарченко, Микола Горбаль).

Публіцистична діяльність Стуса активізувалася у 60-ті роки, зокрема перші виступи датуються 1962-63 роками, однак правозахисну тематику публіцист розпочав наприкінці 60-х років, і найпродуктивніше розвивав її у 70-х роках.

Стус стає на захист репресованої інтелігенції у таких виступах: «До президії Спілки письменників України», У «Місце в бою чи в розправі?», У «Ми живемо в час парадоксів», «Голові президії ВР УРСР О. П. Ляшкові, секретареві ЦК КПУ Ф. Д. Овчаренкові», «Коментар Василя Стуса на вирок суду», «Я обвинувачую», «В президиум верховного совета СССР», «В президиум Верховного Совета СССР безневинно репрессированого украинского литератора Стуса В. С.», «До П. Григоренка», «Лист до друзів», «Голос з України».

Загалом правозахисну проблематику Стус розвивав у двох напрямках: порушення прав людини в СРСР (Відсутність захисту індивідуальних людських прав: права мислити, мати власні переконання, світогляд, характер, звички («Голові президії Верховної Ради, секретареві ЦК КПУ»); захист репресованої інтелігенції.

Василь Стус належав до кола шістдесятників, поривання яких вимагали пошуків шляху опору та боротьби з існуючим режимом. Із них утворилося середовище тих, хто був готовий не йти на моральні компроміси з владою, а вести боротьбу за захист національної культури.

Молоде покоління, виховане в атмосфері якщо не цілковитої, то доволі значної лібералізації СРСР, не хотіло миритися з політикою згортання національного культурницького руху. Створений у Львові Клуб творчої молоді «Пролісок» стояв уже на зовсім інших позиціях, аніж київські культурники.

Так, вони не виключали можливості збройного протистояння проти влади і були психологічно до нього готові.

Лише виважена позиція І. Світличного, який, за визначенням М Коцюбинської, був живим містком між Києвом і Львовом, переконала членів «Проліска» втриматися від збройної боротьби, обмежившись нейтральними формами протистояння – «відкрито говорити про те, що ми думаємо про існуючи режим. Проте, навіть це не стримувало владу від початків репресій.

Коли звістки про арешти докотилися до Києва, в них навіть не всі повірили. Але після дзвінків до Львова сумнівів уже не лишалось. Ті, хто знаходився в Києві, думали, бодай повідомити громадськість про арешти. Тоді Іван Дзюба запропонував принаймні придати гласності те, що відбувається.

4 вересня 1965 року, тобто через декілька днів після арештів, у кінотеатрі «Україна» мав відбутися громадський перегляд фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків». Іван та Марта (дружина Івана Дзюби) близько товаришували з Параджановим. Скориставшись присутністю великої кількості

людей, перед переглядом фільму Дзюба повідомив про арешти українських інтелігентів.

Оскільки його грубо перервали, то підтримати промовця взялися Чорновіл та Стус. В. Чорновіл вигукнув: «Хто проти тиранії – встаньте». Частина присутніх підвелася з місць. Це було, так би мовити, поза планом.

Ось як він коментує вчинок В. Стуса: «І в цей час піднявся Василь. Я абсолютно стопроцентно запевняю, що це чисто спонтанний був його рух. Це не було заплановано, ніхто про це не говорив... Ніхто тоді навіть не думав, що Василь це зробить, і ніхто до нього не звертався... Просто така була атмосфера, суміш і трагізму, і гіркоти, і оцеї бруталності, коли хапають за руки. І Василь піднявся, ним щось таке заговорило. І він крикнув, що всі, хто протестує проти арештів, встаньте, чи прошу встати. Але не всі. Десь так половина піднялася залу, а половина сиділа» [13, 241).

Після цієї події Стус був відрхований з аспірантури за «систематичне порушення норм поведінки аспірантів та співробітників наукового закладу», тобто за виступ у кінотеатрі «Україна».

Таким бачимо Василя Стуса у перших творах захисної тематики, і до кінця творчої діяльності, обірваної загибеллю, він не відмовляється від позиції патріота, захисника інтелігенції. Саме патріотизм є однією з найхарактерніших рис не лише Стусової поезії, а й публіцистики. «Патріотизм позиції В. Стуса підтверджується листуванням із друзями в часи арештів.

Життєві цінності одного із найбільших українських майстрів слова ХХ століття постають із цих вражаючих документів із рідкісною ясністю та прозорістю. Спробуємо ж бодай стисло перечитати ці незабутні сторінки. «Я вже спробував штольно до останньої сили віри», – ці Стусові слова з невідправленого листа до Б. Гориня (1967 р.) багато дають для розуміння світогляду поета. Ще один яскравий образ опору духу й прагнення до волі – з листа до В. Чорновола, тоді вже ув'язненого (1968 р.): «Все, Славку, буде добре.

Тільки ти, не відриваючись, дивись у ту шпару світла, що до неї ти дерешся – ліктями, коліними, підборідям. Май перед собою тільки її, ту шпару, і заради цього економ сили. Бачиш – там посихилися голодні розчепірені долоні друзів. Тягнись, дорогий, дерись. Хай тобі легше посувається вгору».

Наведемо невеликий фрагмент з відкритого листа Л. Дмитерку «Місце в бою чи в розправі?». В. Стус стає на захист І. Дзюби, відзначаючи, «горе тій країні, де цькують таких людей, як І. Дзюба, де їх прагнуть обернути на пропащу силу, де безмозгли чорні чоловічки вбивають при цвіті тисячі талантів, так важко народжуваних матерями. Вірю, що вже завтра ці чорні чоловічки будуть народом прокляті» [цит. за 35].

В. Стус активно протестував проти реставрації культу особи, проти політики денационалізації, обмежень свободи слова. Відомі його відкриті листи до «Президії Спілки письменників» на захист В. Чорновола (кінець 1968 р.) – із приводу опублікованої в «Літературній Україні» наклепницької статті О. Полторацького «Ким опікуються деякі гуманісти», редакторів журналу «Вітчизна» Л. Дмитерку із критикою його виступів проти І. Дзюби (1969 р.), до ЦК КПУ і КДБ, до Верховної Ради Збірник наукових праць України (1970 р.), де він доводить згубність політики щодо обмеження свободи слова, кричущих порушень прав людини.

У статтях на захист репресованих представників творчої інтелігенції Василь Стус висловлює протест проти:

– масових арештів, обшуків, погромів у приватних домах, слідства, закритих судових процесів проти молоді творчої інтелігенції за абсурдні провини, часом лише за вираження естетичних смаків («Ми живемо в час парадоксів» – за прояв симпатії до проблем, порушених у романі «Собор» Олеся Гончара);

- тривалого перебування під слідством, доволі часто без допитів і висунення звинувачення, мовляв, черга ще не дійшла (півроку - рік в очікуванні судів);

- конфіскації рукописів написаних творів, особистих листів, щоденникових записів, нотаток, книг під час обшуків; цензурування і вилучення листів, статей, віршів тощо під час обшуків у камерах політичних в'язнів; внаслідок цього висока імовірність їх назавжди втратити;

- заборони публікувати будь-які свої напрацювання тому, що їх автор належав до «неблагодійних»;

- фізичних знущань над українськими політв'язнями (наводить як приклад В. Мороза, В. Чорновола, М. Осадчого, жінок Строкату, Шабатуру), побиття, катування, голодний пайок, садіння у карцер, відсутність належного лікування.

Особливе місце серед статей на захист інтелігенції займає «Я обвинувачую» (1975 р.). Вона містить тези усіх наведених вище звинувачень на адресу репресивного апарату влади, із тією поправкою, що у цьому виступі Стус захищає сам себе, описує власний шлях від волі до арешту і всі, пов'язані з цим перипетії, принагідно пригадуючи про інших аналогічних жертв.

Свої політичні переконання і мету виступів на захист інтелігенції Стус пояснює у першому листі (1972 р.) «До П. Ю. Шелеста» власним прагненням до справедливості. Він пише: «У мене загострене, може, навіть хворобливо загострене почуття справедливості, яку я завжди хотів бачити повною, ідеальною. Я вважаю, що така справедливість повинна бути в нашій країні, яка для народів усього світу мусить правити за взірець. Ідучи за цим почуттям загостреної справедливості, я неодноразово намагався з'ясувати в офіційних інстанціях незбагненні для мене парадокси доби» [18].

2.3. «Феномен доби» Василя Стуса як важливе публіцистичне дослідження творчості «справжнього» Павла Тичини

Стаття Василя Стуса «Феномен доби» має виняткову цінність як публіцистична розвідка того періоду, де розкрито трагедію творчої особистості Павла Тичини, знищеної під тиском тоталітарного режиму.

Для самого автора, як дізнаємося з коментаря на вирок суду, ця праця була особливо цінна, адже в ній він «полюбив Тичину, спізнавши Його трагічну долю, бути всенародним, тобто державним постом... Писати, що Тичина «живіший од живих і мертвіший од мертвих», було нелегко. Але його горе стало нашим горем, а над своїм горем ми можемо мислити, хай і жорстоко...» [17, с. 2].

Праця називається «Феномен доби» не випадково. Талант Тичини розцвів у час національно-визвольних змагань – у розпалі подій Української революції 1917 року. Однак із захопленням влади більшовиками ситуація в країні змінилася. Феномен доби – це той плід, який було породжено, виплекано нею, а оскільки сама доба була мінлива і суперечлива, а потім настав час деградації моральних цінностей, то й дитя її було приречене на життєву драму. Тим більше, що, наділене непересічним талантом, воно обрало шлях своїх попередників-інтелігентів – бути поряд із рідним народом. Символічною є й друга назва статті – «Сходження на Голгофу слави». Слава – така бажана і омріяна багатьма, стала місцем, де розіп'ято, безжально вбито Тичининого творчого генія.

Літературно-критична праця про П. Тичину «Феномен доби (сходження на Голгофу слави)» написана в 1970-1971 рр. Упродовж майже двох десятиліть зберігалася разом із «Зниклим процвітанням» (про творчість В. Свідзінського) в архівах КДБ як доказ у кримінальних справах Василя Стуса. Вперше потрапила до широкого кола читачів у 1993 році.

«Феномен доби» – особлива літературно-критична стаття, творчості поета у якій порушено не лише проблеми мотивів творчості поета, стилістичних, художньо-публіцистичних особливостей поезій тощо, а зроблено глибокий аналіз морально-творчої особистості П. Тичини крізь призму психології його віршів.

Особисту трагедію Тичини введено в історичний, суспільно-політичний контекст, від чого праця набула вагомої публіцистичної цінності. Еволюція у творчості Тичини, за спостереженням Стуса, відбувалася доволі послідовно і чітко.

На думку В.Стуса, найяскравіше та найталановитіше засяяв Тичина першими збірками «Сонячні кларнети» (1918 р.) й «Замість сонетів і октав» (1920 р.). Стус наводить характерні риси його поезій того часу.

Тичина у збірці «Сонячні кларнети» (1918 р.) «увесь у провесні української резолюції, в передчутті наближуваної всеочисної грози. На сучасну йому добу він по-синівському схожий – той же характер, той же оптимізм і те саме радісне чекання, що спонукає до дерзань» [17, с. 9].

Невдовзі приходить розуміння суті революції – «вальпуржиної ночі звірячого хамства, розкошланого дикунства, коли з народів обсипаються парфуми цивілізацій» [17, с. 31]. Це позначилося на збірках «Плуг» (1920р.) і «Замість сонетів і октав» (1920 р.).

У збірці «В космічному оркестрі» (1921 р.) до поета приходить усвідомлення того, що смисл людського існування у тому, щоб бути не цілим, як у «Кларнетах...», а часткою.

Збірка «Вітер з України» вийшла в світ 1924 року. Вона засвідчила, що криза, яка почалася кілька років тому, ще не минула. І годі було побачити, який може бути з цієї кризи вихід.

А виходу із неї, як переконаний В. Стус, не було. Публіцист прослідковує за змінами у світогляді від раннього до кінцевого етапу, аж до моменту, на його

думку, повної деградації, коли народився на «на руїнах мертвого генія пігмей, поет на блазенській ролі».

Михайлина Коцюбинська, близька подруга Стуса і з дитинства знайома з Тичиною, про його працю писала «Там, на Прип'яті, ми усі читали «Феномен доби» про Тичину. «Я пригадую, що на мене це справило дуже сильне враження... З одного боку і справедливо, а з іншого боляче мені було за Тичину. Пригадую, що це було написано прекрасно. В основному я й тоді все те приймала» [13, с. 57].

Головний Тичинин прорахунок, на думку Стуса, полягає не у тому, що він був надто слабкий морально, а у тому, що обрав шлях народного поета, у радянський час – державного, адже в умовах «матеріалістичних цінностей» митець, співець народу був приречений на відстоювання його інтересів і цінностей: «...стаючи народно-державним поетом, (Тичина) обрав найкоротший шлях до самознищення таланту: що таке соціальний поет у наших умовах? Які його теми? Це – боротьба за мир, боротьба з буржуазною ідеологією, передусім українських буржуазних націоналістів, цих найлютіших ворогів українського народу, тема соціальної несправедливості, але тільки в країнах капіталу або в дореволюційній Росії, керівна роль рідної Комуністичної партії, переваги соціалізму над капіталізмом, уславлення трудівника (бажано, щоб були уславлені всі професії і жодної не забуто). Дозволена й нищівна критика недоліків: бюрократизм на найнижчому рівні, марнотратники, розкрадачі соціалістичної власності, п'яниці, продуценти самогону» [17, с. 65].

Ще одна цитата доводить помилковість шляху державного поета: «Звичайна річ, Тичина доби «Вітру з України» не міг собі уявити, яким соціальним поетом він стане через десяток літ. І, не знаючи свого світлого майбутнього, він свідомо наступає собі на горло, щиро прагнучи виконати обов'язок державного поета... Поетові справді моторошно: позаду – добровільна відмова від самого себе – в ім'я дуже благородної мети, заради

життя для всіх, позаду – «провали літ», за провалами – найдорожча пам'ять про верховини свого таланту, але повернення туди вже немає. Попереду – така ж невідомість: літературна дискусія от-от матиме своє адміністративне продовження» [17, с. 66].

Урешті-решт, Стус підсумовує: «Геніальний Тичина вмер. Лишився жити чиновник літературної канцелярії, довічно хворий на манію переслідування, жалюгідний пігмей із великим ім'ям Тичини. Творчість Тичини 30-х років – це тільки маніпуляції над небіжчиком, спроби використати мерця. Як не моторошно це казати, але наступна творчість Тичини – це майже ірреальні спроби примусити усміхатися голий череп. Вірші поета перестали бути актом індивідуальної творчості: ці бездарні верифікаційні вправи уже писав хтось – але мертвою поетовою рукою. Тичину можна зрозуміти, але неможливо виправдати. Він-бо покірно цілував пантофлю геніального ката Йосипа Сталіна, мовчки потурав угноєнню українських степів людськими кістками. Пророцтво «Замість сонетів...» збулось. Народ перестав існувати для Тичини, а Тичина перестав існувати для народу» [17, с. 84].

Однак геніальності Тичини Стус не заперечує, більше того, він підкреслює, що загинув поет так само геніально, як і писав вірші: «У духовній смерті, якої зазнав поет у цей період, він такий самий геніальний: так померти, як помер Тичина, можна далеко не кожному і не за всякої доби. Для цього треба мати геніальну добу і геніальну здатність самознищення. На руїнах померлого генія народився пігмей, поет на блазенській ролі – єдиній ролі, яка була для Тичини дозволена. Так довершилася його всенародна слава. Слава пігмея і генія. Слава генія, здатного бути пігмеєм, блазнем при дворі кривавого короля.

Переставши бути собою, Тичина втратив і самого себе. Це вже був поет без минулого, яке було відбите йому, як печінки. В кращому разі це минуле стало його своєрідною хворобою зростання. Геніальне минуле, старанно приховуване од читача видавцями і критиками, залишилося тільки

передісторією блазня, воістину народного поета, нашого Тичини, митця в каноні» [17, с. 85].

«Феномен доби» – єдине на той час солідне дослідження про П. Тичину, у якій представлено його справжнього, без приховування віршів, що не відповідали ідеології, незалежно від загальноприйнятого уявлення про митця.

Стус показав митця – глибоко трагічну особистість у її еволюції, точніше деградації, під тиском тоталітарної системи. Звісно, Тичина – не єдиний, кого цей тиск зламав морально (не кажучи вже про тих, хто у той час був знищений фізично – як і сам Стус), однак він один із небагатьох, які змогли здолати себе сам, щоб пристосуватися до умов життя.

Як ставився сам нескорений В.Стус до вибору П.Тичини? Відповідь цитуємо із «Феномену доби»: «Тичину можна зрозуміти, але неможливо виправдати» [45, с. 84].

2.4. Поезія публіцистичного слова Василя Стуса: спроба стилістичного аналізу (на прикладі статті «Зникоме розцвітання»)

Стильові особливості публіцистичного доробку Василя Стуса спробуємо визначити на прикладі літературно-критичної статті про творчість Володимира Свідзінського «Зникоме розцвітання». Для аналізу обрано саме цю розвідку тому, що на ній поетичний талант митця позначився чи не найяскравіше.

Дослідники відзначають високий рівень ліричної майстерності поета та яскраву образність його поетичних творів.

Головна ознака поезій Володимира Свідзінського, на думку Василя Стуса, – їх повна асоціальність, самодостатність, підкреслений індивідуалізм. «Читаючи Свідзінського, можна піддатися враженню, що ці вірші існуватимуть і без читача: можете їх читати, можете – не читати, їм то чи не байдужісінько – адже вони стали часткою речового предметного світу. Його поезії – то міра

авторського самодовіряння і самоприналежності, інтимні щоденникові записи інтелігента, що свідомо самоізолювався од світу... Його віра уречевилась у незрадний, недвозначний природний світ. А світ для Свідзінського не тільки білий – він може існувати і без людей» [18, с. 573].

З метою акцентування на самозаглибленості як провідній рисі поезії Свідзінського Василь Стус усілякими засобами її підкреслює, зокрема, активно застосовує граматичний рівень тексту. Так, префікс *само* дуже часто стає способом утворення індивідуально-авторських неологізмів: самоприхищеність, самопротистояння, самовименшення, самоуточнення, самоошукування, самовтрата, самооблуда, самомилування.

Доволі часто зустрічаємо індивідуально-авторські неологізми, утворені шляхом злиття словосполучень: рядопокладений, водноряд, одномета, одноістинність, однонапрямовість, одноцільність; а також – переходу слів із інших частин мови: перерваність, плиткість, споєність, звичність.

Джерелом неологізмів є не лише змістовий, а й морфологічний рівень слів, зокрема додаткових відтінків їм надають нетрадиційні (нехарактерні) префікси: поневажати, успокоєний, потамований, напіввпокоєння, узвичаєність, приповільнений, придовірений, погуки, побагачує, співборний, прасмисл, вчужений, розневолений, виобмеженість.

Характерна риса усього публіцистичного доробку В. Стуса – його багата метафоричність. Зокрема, у статті «Зникне розцвітання» натрапляємо на такі метафори: стверділий зміст (сталий, незмінний зміст), екран бажання (віддзеркалення, відображення бажання), озброєний розумом (захищений завдяки можливостям розуму), інтелігенція, винищена майже до пня (майже повністю винищена), оголення власного болю (розкриття, оприлюднення болю), світанок прозріння (осяяння), зголодніле небо.

Доволі поширеним тропом є й порівняння. Публіцист застосовує як логічні – традиційні для української літератури (зігнутися, як билинка), так і

образні – особисті авторські – порівняння: «Розумове пізнання – це щось гірше, блідіше, слабше за уяву про смак райського яблука, скуштованого біблійськими прабатьками»; «...ми виходимо з цього світу, як полонені з оточення».

Алегорія – ще один поширений засіб художньої виразності, характерний досліджуваній публіцистичній розвідці. Розмірковуючи про захопленість людей власними інтересами й потребами, Стус називає їх рабами бажань, однак ця стерта метафора переростає в доволі цікаву алегорію: «Ми стаємо ще більшими рабами свого бажання. Колись ми були рабами в клітці. Тепер – ми раби без клітки (клітка лишилась, але ми втратили відчуття її). На нас ніби набігає хвиля божевілья. Нам треба повернути свідомість того, що ми в клітці, інакше нам не оминати сказу». «Розум перетворився на ракову пухлину нашої духовної конституції» [18, с. 577] – цією алегорією автор доводить тезу про те, що замість гармонійного співіснування, людський розум протиставляється етиці, гуманності, а практичне раціональне невпинно поступається місцем ірраціональній духовності.

Зважаючи на глибоку ерудованість Василя Стуса, дуже органічно у стиль розповіді вливається лексика іншомовного походження: симбіоз, протагоніст, ефемерія, нівеляція, рудиментарний, нейтралізувати.

Для глибшого розкриття сутності митця як носія творчого потенціалу Стус наводить паралелізм: «...мистецтво, будучи навряд чи корисним загалові, для самого митця – смертельне. Бджола, випускаючи жало, помирає.

Так і митець. І коли нам здається, що він не випускає жала; то тільки тому, що Господь Бог, втаємничуючи дар творчості, полюбляв евфемізми».

Отже, перебуваючи на посаді літературного редактора в українському варіанті газети «Соціалістичний Донбас» Василь Стус зіткнувся із рядом труднощів, які долав завдяки професіоналізму, таланту перекладача і літератора.

Актуальні виступи Василя Стуса є яскравим прикладом шістдесятницької публіцистики. Їй характерні глибокий гуманізм, прагнення свободи особистості, моралізм та тяжіння автора до демократизму.

Публіцистичні виступи В.Стуса присвячені різноманітним актуальним проблемам суспільства 60-80-х років XX століття, однак значна їх частина не втрачає актуальності і нині.

Розвідка «Зникоме розквітання» має цінність не лише як літературознавче дослідження про В. Свідзінського, а й як праця, на якій яскраво позначився талант самого автора. Її стилістичні особливості полягають у майстерному застосуванні можливостей засобів художньої виразності: метафор, порівнянь, алегорії.

Визначною стилетвірною ознакою публіцистичної творчості Василя Стуса є його висока здатність до продукування індивідуально-авторських неологізмів. Перенесення літературних засобів у сферу публіцистики є проявом художньої майстерності Стуса, а його працям додає образності, виразності, цікавості і гостроти.

Висновки до розділу. Отже, на особливості авторського стилю публіцистичної творчості Василя Стуса вплинув його літературний талант. Характерні стильові риси публіцистики: висока здатність до продукування okazіonalіzmів шляхом злиття словосполучень та додаванням нехарактерних морфологічних форм слів тощо. Перенесення літературних засобів у сферу публіцистики є проявом художньої майстерності Стуса, розширює широту авторських суджень і додає його публіцистичним виступам яскравості, образності, переконливості.

ВИСНОВКИ

Публіцистика – це сукупність творів на актуальну суспільну проблематику, які мають на меті формування та вплив на громадську думку.

Василь Стус, талановитий поет, перекладач, публіцист, літературний критик, на початку творчої діяльності пробував свої сили у ролі редактора.

1. Літературним редактором «Соціалістичного Донбасу» В. Стус був від 26 березня по 26 жовтня 1963 року. Під час роботи він ґрунтовно ознайомлювався з поданими до редакції авторськими оригіналами текстів і готував висновки про придатність до публікування, редагував затверджені головним редактором оригінал, ознайомлював авторів з унесеними правками, погоджував з ними запропоновані скорочення, доповнення, зміни, перенесив авторські виправлення до редакційної верстки.

Публіцистична діяльність Стуса активізувалася у 60-ті роки, зокрема перші виступи датуються 1962-63 роками, правозахисну тематику, яка становить найбільший обсяг праць, публіцист розпочав наприкінці 60-х років, і найпродуктивніше розвивав її у 70-х роках.

2. На творчості В. Стуса яскраво позначилося явище переходу жанрів, тому визначити жанрову приналежність виступів доволі складно. Однак можна

з упевненістю зазначити, що найпродуктивнішим є жанр відкритого адресного листа. Зустрічаються також твори, що мають ознаки проблемного нарису, памфлету, проблемної статті, огляду.

3. Публіцистичний доробок В. Стуса поділяється на такі тематичні напрями: мовна ситуація в УРСР, мова освіти; роль митця в українській історії, становище національної інтелігенції; стан громадянського суспільства у 60-80-х роках; порушення прав людини в СРСР, зокрема захист інтелігенції (виступи проти арештів).

Мовне питання розглядалося крізь призму політичного курсу на русифікацію, який радянська влада «просувала» під прикриттям інтернаціоналізму. Воно висвітлювалося у політичному, культурному, національно-демографічному аспектах. Питання місця національної інтелігенції в українській історії В. Стус розкриває у таких працях: «Феномен доби (сходження на Голгофу слави)», «Дещо з думок наших попередників», «Пам'ятка українського борця за волю».

В. Стус був прихильником сильної активної інтелігенції, яка всупереч історичним обставинам, утискам із боку влади, бореться за кращу долю свого народу. Однак постійні репресії національної інтелігенції призвели до того, що вона перестала виконувати свою духовно-виховну та мобілізуючу функції, перетворившись на частину чиновницького класу, яка зайняла провладну позицію.

Суспільні проблеми 60-80-х років, порушені в публіцистиці:

– невідповідність державного апарату влади вимогам часу, і, як наслідок, значне відставання СРСР від інших провідних держав світу. Не замінені ще імперські організаційні структури.

– зміна ідеалів одночасно зі зміною верховного керівництва СРСР, внаслідок чого молодь втрачає віру в будь-які ідеали, замінюючи принциповість та впевненість у своїх переконаннях на інфантильність, байдужість, нігілізм.

– деградація моралі, утвердження тогочасним суспільним ладом лицемірства, брехні, підлості, безпринципності, нечесності. Лицемірство стає ознакою цілої величезної держави.

– постійний тиск на суспільство із боку тоталітарної влади, що породжує страх і утверджує байдужість до нещасть інших і несправедливості і боязнь заступитися за невинних.

Правозахистна тематика – найпродуктивніша частина публіцистичної творчості Василя Стуса, найактивніше розвивалася у 1969-1978 рр.

У статтях на захист репресованих представників творчої інтелігенції Василь Стус висловлює протест проти: масових арештів, обшуків, погромів у приватних домах, слідства, закритих судових процесів проти молоді творчої інтелігенції за абсурдні провини, часом лише за вираження естетичних смаків («Ми живемо в час парадоксів» - за прояв симпатії до проблем, порушених у романі «Собор» Олеся Гончара); тривалого перебування під слідством, доволі часто без допитів і висунення звинувачення, мовляв, черга ще не дійшла (півроку – рік в очікуванні судів); конфіскації рукописів написаних творів, особистих листів, щоденникових записів, нотаток, книг під час обшуків; цензурування і вилучення листів, статей, віршів тощо під час обшуків у камерах політичних в'язнів; внаслідок цього висока імовірність їх назавжди втратити; заборони публікувати будь-які свої напрацювання тому, що їх автор належав до «неблагонадійних»; фізичних знущань над українськими політв'язнями, (наводить як приклад В. Мороза, В. Чорновола, М. Осадчого, жінок Строкату, Шабатуру), побиття, катування, голодний пайок, садіння у карцер, відсутність належного лікування.

5. На особливості авторського стилю публіцистичної творчості Василя Стуса вплинув його літературний талант. Характерні стильові риси публіцистики: висока здатність до продукування okazionalizmів шляхом злиття словосполучень та додаванням нехарактерних морфологічних форм слів (самоприхищеність, самопротистояння, рядопокладений, одномоета, поневажати, успокоєний, потамований, напіввпокоєння, узвичасність, приповільнений, придовірений, погуки, побагачує, співборний, прасмисл, вчужений, розневолений); багата метафоричність творів (прорости колоском серед літературних сходів; бацила зневіри; духовна ампутація), часте застосування алегорії як засобу розширення асоціативного поля, внесення додаткових граней висвітлюваних проблем (духовний стан суспільства – спокійне болото, що висихає без повені; репресії попередніх періодів – Варфоломійські ночі); широке застосування сарказму як способу висміювання негативних суспільних процесів («Ви чуєте логічно? В самостійній українській соціалістичній державі людей таки не судять за те, що вони вживають мови цієї держави»; «... запрошуючи Вас згадати про існування в СРСР ганебного інституту політв'язнів, до числа якого маю честь належати»); імперативність звертань, категоричність, насиченість риторичними запитаннями та фразами («Свободу радянським політв'язням! Винних за репресії – до відповідальності!»; «Як можна далі жити? Як можна далі з усім цим миритись?»); застосування експресивно забарвленої лексики («У Горлівці є кілька (2-3) українських шкіл, яким животіти зовсім недовго», «Зовсім не важко віднайти факти найгрубішого шовінізму, набезсоромнішого національного приниження проти чого достатньо зброї в ленінському національному арсеналі»).

Перенесення літературних засобів у сферу публіцистики є проявом художньої майстерності Стуса, розширює широту авторських суджень і додає його публіцистичним виступам яскравості, образності, переконливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авторський фактор у публіцистиці. Укладач Парцей М. П., Львів: Світ, 1990. 200 с.
2. Гетьманець М. Ф., Михайлин І. Л. Сучасний словник літератури і журналістики. Київ: Прапор, 2009. 384 с.
3. Глушко О. К. Художня публіцистика: європейські традиції і сучасність: Монографія. Київ : Арістей, 2010. 192 с.
4. Горизонти публіцистики: досвід и проблеми. Київ: Думка, 1981. 231 с.
5. Діалог: Медіа-студії: збірник наукових праць. Відп. ред. Александров О. В. Одеса. : Астропринт, 2019. Вип. 8. 336 с.
6. Енциклопедія видавничої справи. Навч. посібник за ред. П. В. Ткаченко [та ін.] Харків. : ХНУРЕ, 2018. 320 с.
7. Здоровега В. Й. Пошуки істини, утвердження переконань. Деякі гносеологічні та психологічні проблеми публіцистики. Львів: Вища школа, 1975. 175 с.

8. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості: підручник. 2 вид., Львів : ПАС, 2004. 268 с.
9. Здоровега В. Слово теж є справа: деякі питання теорії публіцистики. Київ: Думка, 1979. 174 с.
10. Качкан В. А. Традиції і новаторство радянської публіцистики. Київ : Вища школа, 1984. 210 с.
11. Качкан В. А. У творчій лабораторії публіциста. Київ : Політвидав, 1977. 101 с.
12. Михайлин І. Л. Основи журналістики. Підручник. 5-те вид. перероб. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 496 с.
13. Нецензурний Стус. Книга в 2-х частинах. Частина 2. Упор. Б. Підгірного. Тернопіль: Підручники і посібники, 2023. 320 с.
14. Парфіненко А. Ю. Гносеологічні можливості публіцистики як історичного та історіографічного джерела (на прикладі освітньої публіцистики 1920 – 1930-их рр.). Український історичний журнал. 2019. № 5. С. 178-185.
15. Поворознюк С. Писемні жанри художньої публіцистики // Українська мова й література у школі. 2019. № 3. С. 45-48.
16. Стус В. Місце в бою чи в розправі? (З приводу статті Л. Дмитерка «Місце в бою» – про літератора, який опинився по той бік барикади). Український вісник. Вип. 1. Париж-Балтимор: ПУДФ і Смолоскип, 1971. С. 17-19.
17. Стус В. Феномен доби (сходження на Голгофу слави). Київ: Товариство «Знання» України, Видавничо-поліграфічний центр «Знання», 1993. 96 с.
18. Стус В. Час творчості / Dichtensezeit/ Післямова Д. В. Стуса. Київ : Дніпро, 2015. 704 с.
19. Тимошик М. Книга для автора, редактора, видавця: Практичний посібник. 2 вид., стереотипне. Київ : Наша культура і наука, 2006. 560 с.

20. Фовенко В.Ф. Епоха газеним рядком. Статті, документи, спогади, нариси, інтерв'ю, хроніка, фотоілюстрації. Донецьк: ЗАТ «Редакція газети «Донбас», 2007. 304 с.